

Iryna Mykytiuk

Ivan Franko National University of Lviv

 <https://orcid.org/0000-0002-2573-2174> sobko.iryuka@gmail.com

ROZWÓJ EDUKACJI WŁĄCZAJĄCEJ (INKLUZYJNEJ) W UKRAINIE: PERSPEKTYWY I WYZWANIA W CZASIE WOJNY

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE: PERSPECTIVES AND CHALLENGES IN THE TIME OF WAR

DOI: 10.24917/ycee.10469

Abstrakt: Pełnoskalowa inwazja Rosji doprowadziła do ostrego kryzysu humanitarnego w Ukrainie. Zniszczyła infrastrukturę społeczną, ograniczyła edukację na dużych obszarach oraz doprowadziła do zakrojonych na szeroką skalę procesów wymuszonej migracji zarówno wewnątrz kraju, jak i za granicę. Rodziny dzieci niepełnosprawnych są częścią tego procesu, a problem niepełnosprawności nakłada się na problem wymuszonego przesiedlenia, jak również potrzebę adaptacji do nowego środowiska. Artykuł przedstawia wyniki autorskiego badania socjologicznego „Postawy wspólnot eksperckich i rodzicielskich w kwestii wdrażania edukacji inkluzyjnej w Ukrainie w kontekście wojny”. Zostało ono zrealizowane między kwietniem a lipcem 2023 r. z użyciem techniki ankiety internetowej.

Słowa kluczowe: inkluzja, niepełnosprawność, edukacja, stan wojenny w Ukrainie, uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, edukacja w czasie wojny

Abstract: The full-scale Russian invasion has led to an acute humanitarian crisis in Ukraine, the destruction of social and educational infrastructure in large areas, and large-scale processes of forced migration both within the country and abroad. Families with children with disabilities are part of this process, and the problem of disability overlaps with the problem of forced displacement as well as the need for adaptation to a new environment. The given article presents the results of author's sociological study "Attitudes of Expert and Parental Communities On the Issue of Implementation of Inclusionary Education in Ukraine in the Context of War", which was carried out in April-July 2023 using an online survey technique.

Keywords: inclusion, disability, education, martial law in Ukraine, students with special educational needs, education in the time of war

Pełnoskalowa inwazja Rosji 24 lutego 2022 r., prócz ofiar śmiertelnych i masowych zniszczeń, doprowadziła do zaostrzenia istotnych problemów humanitarnych, między innymi dotyczących dzieci. Do 1 czerwca 2023 r. ponad 1476 dzieci w Ukrainie ucierpiało w wyniku agresji zbrojnej. Według oficjalnych informacji, przekazanych przez prokuratora w sprawach nieletnich, podczas konfliktu zginęło 484 dzieci, a ponad 992 odniosło obrażenia o różnym stopniu ciężkości (YHH, 2023). Liczne sytuacje traumatyczne, które mają miejsce w czasie wojny (czy to bezpośrednio w strefie walk, czy to poza nią) wywołują stres fizyczny, psychologiczny i psychiczny. Sytuacje traumatyczne, które zarówno u dzieci, jak i ich rodziców prowadzą do wzmożonego poczucia stresu, strachu, dezorientacji i niepokoju, to na przykład znajdowanie się w niebezpieczeństwie, interakcja bezpośrednia lub pośrednia z osobami dotkniętymi przemocą oraz nagłe pogorszenie warunków życia w przypadku ewakuacji. Powtarzalność i długotrwałość sytuacji traumatycznych prowadzi do poważnych zaburzeń psychicznych, w tym zespołu stresu pourazowego. Rozumiejąc trendy humanitarne, możemy założyć, iż dzieci z niepełnosprawnością funkcjonalną, a także te ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, należą w przedstawionych okolicznościach do najbardziej narażonych.

Jest oczywiste, że również dzieci bez wspomnianych ograniczeń i specjalnych potrzeb cierpią z powodu wojny, a nawet przejścia do systemu zdalnego nauczania czy przerw w dostawie prądu. Jednakże w przypadku dzieci niepełnosprawnych powstają dodatkowe problemy z dostępem do schronisk, brakiem usług korekcyjno-kompensacyjnych w strefach okupowanych lub poddawanych ciągłym ostrzałom, utratą już nabytych umiejętności itp. Należy pamiętać, że dzieci z zaburzeniami rozwojowymi mają ograniczone zdolności poznawcze, nie są w stanie szybko i prawidłowo reagować na zagrożenia oraz nie zawsze potrafią skutecznie przetwarzać informacje. W takich okolicznościach szczególnie ważne

jest skuteczne funkcjonowanie tych elementów edukacji inkluzyjnej, które powstały w Ukrainie przed wojną.

W światowej nauce (pedagogika, psychologia, socjologia, nauki o zarządzaniu) powstał szereg badań naukowych poświęconych edukacji inkluzyjnej. Dla przykładu w bibliograficznej bazie naukowej Scopus między 1992 a 2012 r. opublikowano około 2000 artykułów zawierających w tytułach, streszczeniach i słowach kluczowych frazę „edukacja inkluzyjna osób niepełnosprawnych”. Wśród tych prac znajduje się szereg tekstów na temat takiej edukacji w Ukrainie. Niemniej, poza kilkoma wyjątkami, brakuje rozwiązań dotyczących jej podczas wojny. Odpowiednie publikacje są nieliczne i nie wykorzystują socjologicznych metod gromadzenia i analizy danych (Budnyk, Sajdak-Burska, 2022; Ishchenko i in., 2023; Ma i in., 2022).

W niniejszym artykule rozważymy przede wszystkim stan edukacji włączającej w Ukrainie w przededniu inwazji; poza tym przedstawimy wyniki autorskich badań socjologicznych dotyczących specyfiki i aspektów problematycznych wdrażania edukacji włączającej w Ukrainie, to zaś z punktu widzenia zarówno ekspertów, jak i rodziców dzieci niepełnosprawnych.

Z punktu widzenia prawnego proces wprowadzania integracji edukacyjnej osób niepełnosprawnych w Ukrainie został zapoczątkowany ustawą „O edukacji” (2017). Z biegiem czasu instytucje państwowe opracowały dokumenty, określające mechanizmy wdrażania inkluzji edukacyjnej. W 2018 r. Ministerstwo Edukacji i Nauki, wraz z władzami wykonawczymi i samorządami lokalnymi, zapoczątkowały sieć centrów zasobów włączających, mających na celu wsparcie organizacji edukacji włączającej w szkołach średnich, przedszkolach i placówkach kształcenia zawodowego (Уряд затвердив новий порядок організації інклюзивного навчання, 2021). 1 stycznia 2022 r. weszły w życie poprawki do uchwał Gabinetu Ministrów Ukrainy regulujących organizację edukacji włączającej

(Міністерство освіти і науки України, 2021a). W dniu poprzedzającym pełnoskalową inwazję co czwarta szkoła średnia na Ukrainie miała klasę integracyjną (Lemeshchuk i in., 2022).

Należy zauważyć, że funkcja ustalenia specyficznych potrzeb edukacyjnych każdego niepełnosprawnego dziecka zgodnie z pięcioma możliwymi poziomami wsparcia została przeniesiona na poziom wspomnianych ośrodków zasobów włączających. Zasadniczą kwestią jest to, że w celu określenia niezbędnego poziomu wsparcia specjaliści powinni teraz skupić na potrzebach dziecka, a nie na jego diagnozie (nozologii). Pierwszy poziom nie przewiduje tworzenia klasy integracyjnej ani stanowiska dla asystenta-nauczyciela. Liczba takich dzieci w klasie nie jest ograniczona. Dodatkowe środki finansowe nie są przydzielane. Począwszy od drugiego poziomu, pojawiają się przesłanki do założenia klasy integracyjnej i wprowadzenia stanowiska asystenta-nauczyciela. Ponadto od tego poziomu obowiązkowe jest opracowanie indywidualnego programu nauczania dla dziecka. Dzieci na drugim poziomie mogą potrzebować dodatkowego sprzętu i materiałów, jak również dodatkowych zajęć kompensacyjnych (nie więcej niż dwa razy w tygodniu). W klasie nie może być więcej niż troje dzieci z drugim poziomem wsparcia. Trzeci poziom jest uznawany za umiarkowany według stopnia trudności, więc w klasie nie może być więcej niż dwoje dzieci. Oprócz asystenta-nauczyciela eksperci mogą zalecić wprowadzenie stanowiska asystenta dziecka. Zajęcia korekcyjne dla takich dzieci odbywają się do czterech razy w tygodniu. W tym przypadku, podobnie jak na drugim poziomie, dziecko może wymagać dostosowania programu nauczania. Poziomy czwarty i piąty są najtrudniejsze. Tylko jedno dziecko z poważnymi (poziom czwarty) lub najpoważniejszymi (poziom piąty) trudnościami może uczyć się w klasie. W obu przypadkach dziecko potrzebuje asystenta, a także dostosowania lub modyfikacji programu nauczania. Na poziomie czwartym odbywa się do sześciu zajęć kompensacyjnych

tygodniowo, a także prowadzone są zajęcia z samoopieki i podobne. (Міністерство освіти і науки України, 2021b).

Niestety nowoczesny proces szkoleniowy inkluzji edukacyjnej został zatrzymany 24 lutego 2022 r. przez działania okupacyjne Federacji Rosyjskiej. W kwietniu 2022 r., w celu poprawy warunków edukacji osób niepełnosprawnych w warunkach stanu wojennego, Gabinet Ministrów Ukrainy opracował i uprawomocnił procedurę organizacji edukacji integracyjnej w Ukrainie w przedszkolach i w ogólnokształcących szkołach średnich. Głównym celem przyjęcia takich zmian w organizacji kształcenia integracyjnego jest stworzenie warunków do kontynuacji dalszego świadczenia usług edukacyjnych osobom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w placówkach wychowania przedszkolnego i liceach. Jednocześnie skutkiem proponowanych rozwiązań jest wzrost obciążenia najniższego szczebla systemu edukacji inkluzyjnej, a ciężar ten spada przede wszystkim na barki nauczycieli i tych, którzy pracują w ośrodkach zasobów włączających. Nie łączy się to jednak ze zwiększeniem finansowego i technicznego zabezpieczenia procesu kształcenia.

Przedmiot naszego badania to specyfika nowej sytuacji życiowej i wyzwania, które w czasie wojny stoją przed dziećmi niepełnosprawnymi, ich rodzicami i nauczycielami. Część empiryczna artykułu przedstawia wyniki autorskiego badania socjologicznego „Postawy środowisk eksperckich i rodzicielskich wobec wdrażania edukacji włączającej na Ukrainie w kontekście wojny”. Zostało ono zrealizowane między kwietniem a lipcem 2023 r. W badaniu poddano analizie specyfikę postrzegania integracji edukacyjnej dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi przez ekspertów i rodziców. Szczególną uwagę poświęcono określeniu problemów, z którymi mierzą się dzieci, ich rodzice i nauczyciele w stanie wojennym, oraz trudnościom z nimi związanymi. Do przeprowadzenia badania eksperckiego wykorzystano indywidualne, częściowo strukturyzowane wywiady

pogłębione. Rodziców dzieci niepełnosprawnych (rekrutowanych spośród znajomych w ramach próby RDS) zbadano przy pomocy kwestionariuszy oraz ankiet online. Łącznie przeprowadzono wywiady z 56 ekspertami (pracownikami służb społecznych, urzędnikami państwowymi, działaczami organizacji pozarządowych) i dwustoma rodzicami dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Niezaprzeczalnym wnioskiem z badania jest istnienie na Ukrainie znaczącego zróżnicowania terytorialnego edukacji włączającej. W niektórych regionach większość fachowców wyjechała lub pracuje zdalnie, ponieważ praca *offline* nie jest możliwa. Wyprowadziła się stamtąd również większość dzieci. Tak więc usługi te są świadczone albo *online*, albo wcale. Na terenach graniczących ze strefą walk funkcjonowanie instytucji edukacji włączającej uległo prawie zupełnej stagnacji. Na obszarach o stosunkowo mniejszym zagrożeniu bezpieczeństwa sytuacja jest znacznie lepsza. W zachodniej Ukrainie, mimo większego bezpieczeństwa, ujawnia się inny aspekt problemu. To przeciążenie organizacji zajmujących się integracją edukacyjną, w szczególności ośrodków zasobów włączających, wynikające z faktu, że przybywają do nich dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, pochodzące z rodzin przesiedleńców wewnętrznych. Jednocześnie nie uległa zmianie ani liczba fachowców, ani godziny pracy i liczba etatów. Wielu specjalistów w dziedzinie integracji edukacyjnej wyjechało poza granice państwa, a ich powrót może hipotetycznie nastąpić, jeśli zwiększy się bezpieczeństwo. Zdaniem ekspertów w czasie wojny konieczne jest pełnienie przez organizacje edukacyjne dodatkowych funkcji. To między innymi zapewnienie uczniom wsparcia psychologicznego, przystosowania ich do zmian czy dostarczanie aktualnych informacji na temat bezpiecznego zachowania w sytuacjach zagrożenia.

W opinii ekspertów na obszarze, na którym toczą się działania wojenne, lub w osiedlach, które zostały niedawno wyzwolone lub nadal znajdują się pod tymczasową okupacją, największe

problemy występują na poziomie podstawowym. W wielu szkołach schrony z wąskimi schodami są trudne do pokonania dla dziecka poruszającego się za pomocą kul lub na wózku. Ponadto należy zapewnić specjalistyczną łazienkę, co udaje się rzadko. Nie ma dostępu do baterii w aparatach słuchowych dla dzieci z wadami słuchu, wózki są zepsute, a okulary popękane. Podczas nauki *online*, oprócz oświetlenia, Internetu i potrzebnych gadżetów, dzieciom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi brakuje też technologii wspomagających. Państwo nie może ich zagwarantować. Jeśli chodzi o ocenę poziomu zaangażowania agencji rządowych w zapewnienie integracji edukacyjnej, eksperci uważają, że najlepsza jest sytuacja prawna – liczne ustawy gwarantują świadczenie integracyjnych usług edukacyjnych dla dzieci niepełnosprawnych. Najgorzej jest natomiast z dostępnością odpowiedniego oprogramowania i sprzętu (alfabet Braille'a, sprzęt do nauki języka migowego, ekrany dotykowe oraz laptopy itp.). Inną krytyczną kwestią jest brak państwowego monitoringu, badań nad sytuacją rodzin z niepełnosprawnymi dziećmi oraz brak kroków mających na celu odszkodowania ze względu na komplikacje powstałe podczas wojny.

Tak więc, według ekspertów, problemy edukacji inkluzyjnej na Ukrainie w czasie wojny (w kolejności od najbardziej do najmniej dotkliwych) to: (1) bezpieczeństwo uczestników procesu kształcenia, (2) brak materialnych i technicznych środków i wyposażenia, (3) brak specjalistów z odpowiednim poziomem wykształcenia, (4) przeciążenie pracą nauczycieli, (5) przepełnienie klas integracyjnych w tych instytucjach, w których one istnieją. Jako jeden z najmniej dotkliwych problemów eksperci wymieniali natomiast (6) wrogość lub obojętność otoczenia. Stan wsparcia prawnego edukacji włączającej jest najmniejszym z wymienionych problemów.

Można stwierdzić, że inkluzja faktycznie stała się integralną częścią polityki edukacyjnej w Ukrainie, zapisaną w licznych ustawach. Ma wielu zwolenników zarówno na poziomie

indywidualnym, jak i organizacyjnym, i stopniowo zakorzenia się w systemie kształcenia oraz w społeczeństwie. Jednocześnie wyzwania i trudności związane z wojną doprowadziły do znacznego ograniczenia infrastruktury edukacji inkluzyjnej w niektórych regionach, do zaostżenia problemów związanych z niedofinansowaniem instytucji edukacji włączającej oraz do nakładania się problemów uchodźców wewnętrznych na problemy rodzin z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Bibliografia

- Budnyk, O., & Sajdak-Burska, A. (2022). Training of teachers to work with Ukrainian students who have suffered due to Russian military aggression. *Scientific Bulletin of Chełm-Section of Pedagogy*, 1, 9–22.
- Ishchenko, Y., Vdovenko, O., Nych, T., Moroz-Rekotova, L., Arystova, L. (2023). Effectiveness of distance learning in higher educational institutions under martial law. *Apuntes Universitarios*, 13(1), s. 348–364.
- Lemeshchuk, M., Pisnyak, V., Berezan, V., Stokolos-Voronchuk, O., Yurystovska, N. (2022). European practices of inclusive education (experience for Ukraine). *Amazonia Investiga*, 11(55), 80–88.
- Ma, X., Gryshova, I., Koshkald, I., Suska, A., Gryshova, R., Riasnianska, A., Tupchii, O. (2022). Necessity of Post-War Renewal of University Teachers' Potential in Terms of Sustainable Development in Ukraine. *Sustainability*, 14(19), 1–19.
- Sherman, M., Puhovskiy, E., Kambalova, Y., Kdyrova, I. (2022). The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study). *Futurity Education*, 2(3), 13–22.
- Sydoriv, S. (2023). Training Educators to Foster Inclusion and Resilience: Lessons From Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10(1), 167–186.
- Tkachenko, O., Androsova, N., Tsukanova, N., Demchenko, Y., Prybora T. O. (2023). Formation of Professional Competence of Future Primary School Teachers Against the Background of Large-Scale Military Aggression (a response to the challenges of the times). *Journal of Curriculum and Teaching*, 12(3), 11–18.
- Topuzov, O., Bibik N., Lokshyna N. O., Onoprijenko O. (2022). Organisation of primary education at war in Ukraine: results of a survey of primary education specialists. *Education: Modern Discourses*, 5, 7–18.
- Zdanevych L., Kovalchuk, V., Maslich, S., Tkachenko, N., Shevchuk, S., Shchypyska, T. (2022). Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11(8), 329–338.
- Міністерство освіти і науки України (2021a). *Уряд спростив умови організації інклюзивного навчання*. Pozyskano z: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-sprostiv-umovi-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya>.
- Міністерство освіти і науки України (2021b). *Уряд затвердив новий порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти*. Pozyskano z: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-novij-poryadok-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.
- УНН (2023). *Через війну в Україні понад 30 дітей пережили ампутацію кінцівок – МОЗ*. Інформаційне агентство Українські Національні Новини. Pozyskano z: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/2030265-cherez-viynu-v-ukrayini-ponad-30-ditey-perezchili-amputatsiyu-kintsivok-moz>.